ACTA NUMISMÀTICA 44
Barcelona 2014

Noves dades sobre els divisors de Rhode

*M. CRUSAFONT I SABATER**

En els darrers temps s'està produint una veritable revolució en el nostre coneixement dels divisors grecs de la zona catalano-occitana. La idea que els únics tallers emissors de divisors havien estat Massàlia i Empúries ha deixat pas a l'acceptació d'altres seques que ara ja pràcticament ningú no discuteix, com Roses[1] o Ruscino,[2] i recentment s'ha arribat a presentar tot un sector nou de divisors d'Empúries del període més arcaic.[3] L'estudi d'aquest nou material, molt abundós com veiem, no ha fet més que començar i és molt probable que es puguin identificar encara les produccions d'altres tallers. La proximitat geogràfica entre molts d'ells (Roses i Empúries n'és un dels casos més evidents) dificulta la separació de les produccions de cada seca pels llocs de troballa, de manera que no serà fàcil d'arribar a classificacions concloents. La via de les tipologies no sempre és orientadora, ja que hi ha una àmplia gama de models de tot el món grec que es van repetint en molts llocs, a voltes molt distants.

Pel que fa a Roses, sempre havia cridat l'atenció que hi hagués una gran quantitat de divisors d'Empúries i cap de Roses, però, en aquells temps, la disjuntiva que es plantejava era simplement "Massàlia o Empúries", i les troballes o la semblança tipològica amb els tipus amb llegenda determinaven la classificació. Des que sabem positivament que hi ha divisors de Roses (almenys els fins ara acceptats de la rosa de cinc pètals i la rosa de perfil) no hi ha cap raó perquè, en fer aquest treball de de-

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Vegeu especialment els darrers treballs de Leandre Villaronga, "Els divisors de Rhode", *Acta Numismàtica* 40, 2010, p. 17-20, i Gabriel Villaronga, "Confirmació dels divisors d'argent de Roses", *Acta Numismàtica* 43, 2013, p. 33-36.

2. És un tema que ha anat creixent espectacularment. Vegeu, per exemple, els 26 exemplars del tipus de l'hipocamp o serp marina, comptant només els publicats en el darrer lliurament de les troballes rosselloneses, Pierre-Yves Melmoux, "Troballes monetàries VI", *La Pallofe* 52, 2013, p. 92-119, vegeu especialment les pàgines 94-95.

3. Pere Pau Ripollès - Jean Albert Chevillon, "The Archaic Coinage of Emporion", *The Numismatic Chronicle* 173, 2013, p. 1-21 i làmines 1-5.

cantació, haguem de descartar Roses o fins i tot algun altre taller de l'espai rossellonès o bé occità, com les colònies que hi hagué a l'entorn de Massàlia.

El motiu d'aquestes ratlles és la presentació de nous tipus indiscutiblement rhodencs i d'algun altre que serà més difícil d'atribuir. Passem ara a la descripció i al comentari d'aquestes noves peces:

1- Divisor de Rhode. Rosa de cinc pètals.

a/ Efígie femenina i de bon art, mirant a la dreta. Arracada llarga ben visible. Cabells amb traços paral·lels i bordura. Lletra *o* al davant de la boca?

r/ Rosa de cinc pètals amb sèpals espinosos ben marcats

Pes: 0,40 g ∅ = 9 mm G. Villaronga-1

La peça té una gran semblança amb la primera publicada per Gabriel Villaronga amb *ro-o*. Cal assenyalar especialment la semblança del tipus de cabell, tot i que, en l'exemplar publicat per G. Villaronga, els cabells no són tant paral·lels. Pel que fa a les possibles lletres, en el lloc de la *ro* la peça té una petita manca i, per tant, no s'hi pot apreciar. La zona de davant de la boca presenta un cert desgast i rugositat i sembla que s'hi veu l'ombra d'una o, però no es pot assegurar. Per tant, o és un segon exemplar del tipus amb *ro-o* o és una varietat semblant sense lletres.

2- Divisor de Rhode. Rosa de quatre pètals.

a/ Efígie femenina, de bon art i coll estret, mirant a la dreta. La conservació no permet apreciar els detalls, com ara els cabells, la possible arracada, etc.

r/ Rosa de quatre pètals, en els quals hi ha els nervi central ben marcat. Els espais són llisos, però amb l'extrem de triple punta, com si formessin una creu de Malta.

Pes: 0,40 g ∅ = 9 mm Inèdita

3- Divisor de Rhode. Rosa de quatre pètals.

a/ Semblant a l'anterior. La conservació no permet distingir els detalls, però podria ser que hi hagués una arracada.

r/ Rosa de quatre pètals, semblant a l'anterior, però amb la triple punta més marcada.

Pes: 0,50 g ∅ = 9 mm Inèdita

4- Divisor de Rhode. Rosa de quatre pètals.

a/ Semblant als anteriors. La conservació no permet distingir els detalls.

r/ Rosa de quatre pètals, semblant a les anteriors, però als espais més que una triple punta semblen un camp llis amb nervi central, és a dir, que la punta central arrenca ja de la base.

Pes: 0,50 g ∅ = 9 mm Inèdita

Aquestes tres peces representen una novetat important per als divisors de Rhode. Quan Villaronga dubtava si atribuir a Rhode els divisors que s'han descrit fins ara, es preguntava per què cinc pètals i no quatre com a les dracmes. Les tres peces que hem presentat tenen, ara sí, els quatre pètals que veiem a les dracmes, encara que els detalls de dibuix són més simples. El coll de l'efígie, però, és força estret i potser això i el bon art (caldrien peces en millor conservació) ens podrien dur als inicis de l'emissió de les dracmes. Recordem que, partint de l'estil, Villaronga havia situat els divisors amb cinc pètals cap al final de l'emissió de les dracmes. Potser, doncs, aquests nous divisors amb quatre pètals serien anteriors i, per tant, coetanis amb les dracmes primeres o les intermèdies.

5- Divisor de Rhode. Rosa de perfil.
a/ Efigie femenina a l'esquerra.
r/ Rosa de tres pètals, de perfil.
Pes: 0,20 g ∅ = 7 mm Inèdita

Aquesta peça, d'excel·lent conservació, aporta, d'una banda, un nou exemplar amb la rosa de perfil (fins ara només se'n coneixien dos o potser tres), però la novetat més important és que l'efigie de l'anvers mira ara a l'esquerra, a diferència dels altres exemplars coneguts, que eren amb efigie a la dreta. Com deia Gabriel Villaronga en el seu treball, és possible que aquest divisor fos la meitat dels altres amb cinc pètals (i ara també dels divisors amb quatre pètals que tenen un pes molt semblant), però tampoc seria impossible que aquest tipus amb el revers tant singular no s'hagués de situar en paral·lel amb les dracmes, sinó en una etapa anterior, com es fa amb molts dels divisors d'Empúries. Ens ho fa pensar justament la rosa de perfil, que no fa més que copiar la tipologia de la metròpoli, Rodes, fundada pels rodis l'any 408 abans de Crist i que va encunyar amb aquesta estampa gairebé de forma exclusiva en els primers segles. Pel que fa a l'origen rodi de Roses, ens remetem a un article recent, on fèiem veure com els divisors de Rodes també tenen les lletres *ro-o* als costats de la flor. Aquest fet i d'altres que ja vàrem exposar, així com les mencions d'algunes fonts d'època clàssica sobre aquest origen, fan inconsistents les teories negacionistes, per molt que els arqueòlegs no hagin trobat encara les restes de l'antiga Rhode.[4]

6- Divisor de Rhode? Rosa de perfil?
a/ Efigie, potser masculina, mirant a la dreta. Porta un casc, damunt del qual s'hi veu un traç en forma de V.
r/ Rosa esquemàtica amb dues fulles, de perfil?
Pes: 0,20 g ∅ = 7 mm Inèdita

4. Crusafont, Miquel, "Roses en el cim de l'art monetari", *La Revista. Festa Major*, Roses 2013, p. 3-19.

La sèrie de Roses (dracmes i divisors) segueix el tema de la rosa de la seva metròpoli, Rodes, pel que fa al revers, però, en canvi, a l'anvers, hi veiem una efígie femenina en lloc del deu Hèlios que trobem sempre a Rodes. Aquesta discrepància en l'anvers pot ésser un efecte volgut, com també la rosa vista per sota o per sobre, a fi de distingir les produccions dels dos tallers. En qualsevol cas, ens diu que tampoc ens ha d'estranyar si en algun altre divisor hi trobem alguna altra representació a l'anvers. En aquest cas, la dificultat més gran la tenim al revers: es tracta efectivament d'una rosa? Si ho és, l'atribució a Roses és clara. En cas contrari, és menys segura. Cal afegir que tenim notícia que tipus semblants als que presentem han estat trobats a l'Alt Empordà, no pas a Roses mateix, però sí en llocs més propers a Roses que a Empúries. Això també representa un reforç a l'atribució. D'altra banda, aquest tipus, que té les mateixes característiques metrològiques que els divisors de la rosa de perfil amb tres pètals, podria ésser també anterior a l'aparició de les dracmes de Roses i potser amb millors arguments, ja que la tipologia de l'anvers no és pas igual, en aquest cas, que la de les dracmes. Cal tenir present que els rodis varen emprar el tipus de la rosa després de la fundació de la ciutat de Rodes el 408, però que abans havien emès, en les tres ciutats principals de l'illa, diferents tipus monetaris amb estampes diverses i que les seves colònies de Sicília també empraren tipus diferents. Per tant, res s'oposa a què hi hagi divisors de Rhode amb tipologies diferents, especialment abans de l'emissió de les dracmes que semblen consagrar una tipologia entre l'amplia gama d'estampes emprades en el món grec.

7- Divisor de Rhode o d'Emporion? Massàlia?

a/ Efígie que sembla masculina a l'esquerra, amb una banya al front i portant un casc o capell rematat d'un botó o voluta.

r/ Dos signes angulosos que semblen formar una M amb una bola al punt d'unió, del qual sembla sorgir una altre signe angulós cap a dalt.

Pes: 1,85 g ∅ = 11 mm Inèdita

El tipus de l'anvers és força original entre els divisors de la zona vistos fins ara. Pel que fa al revers, pot semblar una trisquela, però els signes d'aquesta figura solen anar en la mateixa direcció, cosa que no es pot pas dir en aquest cas. No és impossible que els dos angles de baix vulguin formar una M indicativa de Massàlia, però,

llavors, per què l'altre angle a sobre? Cal dir que també ens consta que l'origen de peces d'aquest tipus o semblants han aparegut a les mateixes zones que els divisors anteriors, cosa que, en principi, fa preferent una atribució a Roses o a Empúries.

Resta molt per explorar en el tema dels divisors de Roses. Ja hem dit que les vies tipològiques resulten sempre arriscades, i diria que fins i tot el costum de donar a Empúries tipus semblants a altres que portin llegenda no és suficientment segur si la semblança no és molt gran atesa la gamma de tipus semblants que trobem en llocs tan diversos. De tota manera, potser un camí relativament bo per aquesta via incerta seria tenir presents les tipologies emprades a l'illa de Rodes i a les seves colònies sicilianes a l'hora de determinar si els divisors que tant poden ésser, segons troballes, de Roses o Empúries, puguin correspondre en realitat a Roses.